

בעלת הארמון

יום שלישי, 19 במאי 2009, 14:58 מאת: נועם דביר, מערכת וואלה!

בנמל ת"א נותרו רק שרידים מארמון "תוצרת הארץ", שעמד במרכזו של יריד המזרח הגדול שהתקיים ב-1934. בעירייה מבקשים כעת להחזיר למקום את תהילתו

ביתן ברצלונה של לודוויג מיס ון דר רוהה, אחד האייקונים המודרניסטיים של המאה ה-20, מושך מדי שנה עשרות אלפי מבקרים. הפרופורציות המדויקות, שורת החללים הפנימיים המפתיעים, השימוש הנדיב בחומרים יוקרתיים, זוג בריכות השיקוף וכיסאות ברצלונה, שעוצבו במיוחד בעבור המבנה - כל אלה יוצרים מרחב יוצא דופן שמצליח להיות מונומנטלי וצנוע בעת ובעונה אחת.

הביתן נבנה במסגרת התערוכה הבינלאומית של 1929 בעבור גרמניה ואירח בעיקר קבלות פנים ואירועים חברתיים. מיס ון דר רוהה כבר היה אז אדריכל בעל שם עולמי והביתן שתיכנן הצטרף במהרה לקאנון המודרניסטי. ואולם, המבקרים הרבים שבאים כיום למקום אינם חווים דבר מהמבנה המקורי, משום שזה פורק מיד בתום התערוכה. רק באמצע שנות ה-80 הוחלט להקימו מחדש על פי התוכניות של האדריכל, ובצל מחלוקת עקרונית על מהות השימור והשחזור, הוא נבנה מחדש תוך שימוש אותם החומרים.

כעת עיריית תל אביב מבקשת ליישם את הרעיון גם כאן ולהקים מחדש את ביתן ברצלונה שלה: במקרה התל-אביבי, מדובר בארמון "תוצרת הארץ" - המבנה הגדול והחשוב ביותר של "יריד המזרח", תערוכה בינלאומית שהוצגה בשנות ה-30 בחצי האי הירקוני. הארמון, שתיכנן האדריכל הנודע ריכרד קאופמן ונחנך ב-1934, השתרע על פני 3,400 מ"ר ונבנה בסגנון הבינלאומי באדריכלות. חלל הפנים התנשא לגובה שלוש קומות, בצדו האחד ניצב מגדל תצפית ובצדו השני נבנה מעין אפסיס. בהמשך לחזיתו הבהיקת מלובן נמתחה כיכר ציבורית גדולה, שבאחד מקצותיה הוצב פסל "הפועל העברי".

כיום נותר מהבניין רק האפסיס המעוגל, שנהפך לבית עסק למרצפות וקרמיקה. שרידים של הארמון מפוזרים בשטח ועל הכיכר הוקם בשלב מאוחר יותר מבנה שחוסם את המבט ואת התנועה מהכניסה אל היריד. "תל אביב תמיד רצתה ארמון, גם בשנות ה-30, כשבזירה האדריכלית שלט המודרניזם", טוען האדריכל ירמי הופמן, ראש מחלקת השימור בעיריית תל אביב. "אנשי העלייה השנייה והשלישית שהגיעו לארץ ישראל לא התנתקו מעולם מהמסורת האירופית. ארמון תמיד מייצג את הערכים של אותה חברה. במקרה של היריד, מדובר בארמון מודרניסטי שמייצג את הערכים של החברה שנבנתה כאן".

הופמן תולה את חשיבותו של הארמון גם בהיבט האורבני: "אם מסתכלים על העיר במבט-על, כפי שהיתה בשנות ה-30, אפשר לראות איך הצירים האנכיים המרכזיים שלה - רחוב בן יהודה ורחוב דיזנגוף - מתנקזים אל יריד המזרח. בסיום שלהם נבנתה כיכר גדולה עם ארמון עברי. זה מחזיר אותי לתכנון של ערים כמו ניו דלהי, שכל הקונצפט שלה זה ציר עם ארמון בסופו, או מגדל אייפל והשדרה שלמרגלותיו בפאריס. לטעמי, תל אביב רוצה לחזור לארמון. עד היום נשאר שם החור הזה ודיזנגוף ובן יהודה מגיעים לשום מקום".

מזרחה מכאן

במלאות 75 שנה להקמת יריד המזרח, עולה כעת לעיון מחודש שאלת התכנון והתפקוד העתידי של המתחם. כמעט מאז יום סגירת היריד הוצעו שורה של תוכניות בינוי שונות למקום: מהריסה טוטאלית של הביתנים ובניית עיר מגדלים ועד לשימור דקדקני אחד לאחד. עם זאת, עד לאחרונה איש לא העז לדבר על האפשרות לשחזר את ארמון "תוצרת הארץ". זו סוגיה שימורית ראשונה במעלה, שבבסיסה השאלה אם יש להקים מחדש מבנים היסטוריים שחרבו.

בירושלים עלתה שאלה דומה סביב בית הכנסת החורבה ברובע היהודי. מתוך ראייה שימורית יהודית-פוליטית, הוחלט שם לשחזר בפירוט את המבנה ובימים אלה הולכות ונשלמות העבודות. ואולם, המרחק הפיסי והאידיאולוגי בין ירושלים לתל אביב מתבטא גם בגישה לשימור, וכל החלטה על שחזור הארמון צריכה להיבחן היטב.

להופמן, עם זאת, אין ספק כי שאלת השימור של הארמון בהחלט עומדת על הפרק. "זה מבנה מאוד מורכב ואפילו מתעתע", הוא אומר. "הוא מתרחק במודע מכל העקרונות הקלאסיים של תכנון ארמון. את הפנים שלו הוא מפנה לעבר המזרח, ולא מערבה לעבר הים. יש בכך אמירה מאוד חזקה על אופי היחסים שדימינו אנשי היישוב העברי עם ארצות ערב ובאמת יש שם תפישה של עיר אוטופית אידיאלית, איחוד של כל העולם, ממש בהתאם לתפישה האוניוורסלית המודרניסטית. לא במקרה בתמונות ההיסטוריות מופיע תמיד איזה איש עם כפייה".

עיר אוטופית

השתתף בטקס הנחת אבן הפינה של משכן הקבע של היריד. דיזנגוף (יחצנים)

"יריד המזרח" היה יריד מסחרי בינלאומי שהתקיים בתל אביב החל ב-1924. התערוכה הראשונה התקיימה במועדון הציוני בשדרות רוטשילד, לאחר מכן היא נדדה לבית הספר לבנות בנה צדק, משם לבית הספר אחד העם ולבסוף התמקמה במגרש בשכונת נוה שאנן; היה זה אותו מגרש שעליו הוקמה בחלוף כמה עשרות שנים התחנה המרכזית החדשה.

את היריד אירגנה חברת "מסחר ותעשייה" ביוזמה פרטית, והיא הצליחה למשוך לתערוכות מספר הולך וגדל של מדינות ומבקרים. בתום התערוכה של 1932, שבה ביקרו 286 אלף צופים, עלה צורך בהקמת משכן קבע ליריד. שלטונות המנדט הבריטי גילו התלהבות והקצו לטובת העניין שטח בחצי האי הירקוני, שהיה אז הקצה הרחוק של תל אביב. שנה לאחר מכן התקיים טקס הנחת אבן הפינה בהשתתפות הנציב הבריטי העליון ארתור ווקופ, ראש העיר מאיר דיזנגוף ומנהיגי היישוב העברי. במקביל החלו הבריטים בהכשרת נמל תעופה בעיר לוד, לשימוש המבקרים.

היריד החדש הותרע על פני שטח של עשרה דונם וכלל 1,225 מציגים, בהם 821 חברות מחו"ל, שבאו מ-23 מדינות. קאופמן היה אחראי לתוכנית האב והאדריכל אריה אלחנני הופקד על התכנון והניהול של מבני היריד. אלחנני גם עיצב את פסל "הפועל העברי", שעמד בכניסה למתחם.

"יריד המזרח" היה מבחינות רבות המודל הכי קרוב לאידיאל של עיר אוטופית לבנה עם ארמון מודרניסטי, כיכר, צירים ושורה של בניינים בסגנון הבינלאומי. היה זה מתחם שהיה מנותק מהצרכים הפיסיים של העיר והתקיים בזכות עצמו. בטקס הפתיחה של הארמון הוצג מחזה על ראשית העיר, שחיבר במיוחד לאירוע הסופר והמשורר עמנואל הרוסי והמוזמנים הרבים התבקשו לבוא בתלבושת רשמית של מעיל פראק וצילינדר.

במשך חודש וחצי באותה שנה, '34, ביקרו ביריד 600 אלף אנשים, והוא נחשב בזמנו ליריד הרביעי בגודלו בעולם. מעבר לתרומה האדריכלית, ליריד היתה גם משמעות כלכלית חשובה בעבור היישוב העברי, ולא פחות מכך, משמעות פוליטית. לבנון, לדוגמה, בנתה ביתן עצמאי במרכז היריד ועל חזיתו נתלה תבליט צבעוני של עתיקות בעל בק (כיום הביתן מפויח ומוזנח, והוא משמש כמוסך).

שאיפות גדולות

אחד הפרויקטים המצליחים ביותר של התחדשות עירונית. נמל תל אביב יסמין סוירל

ההצלחה של הנמל, הבהירה כי גם בשטחו של יריד המזרח נדרש טיפול חזמה (שרון בוקוב)

אחרי הצלחת היריד באותה שנה, התקיימה שנתיים לאחר מכן, ב-1936, תערוכה נוספת, שעמדה בצל הידרדרות היחסים בין יהודים לערבים בפלשתינה. שבועיים לאחר הפתיחה החלו המאורעות, ששיתקו את נמל יפו, וגם אירועים רבים שתוכננו במסגרת היריד - בוטלו. מלחמת העולם השנייה סימנה את קץ המפעל העברי המרהיב הזה, שבבסיסו שאיפות גדולות, שראו את ארץ ישראל כמרכז המזרח התיכון.

אשר לביתנים בשטח היריד: הם שימשו תחילה כמחסנים זמניים של נמל תל אביב, שהוקם ב-1938, ולאחר מכן הופקעו לטובת הצבא הבריטי ומאז 1948 - לטובת צה"ל. עם השנים הלך והידרדר מצבם, ארמון "תוצרת הארץ" נחרב כמעט עד היסוד, ומחסני קרמיקה ומוסכים ממלאים את שאר הביתנים.

בשטח היריד משובצים עשרות ביתנים שתוכננו על ידי האדריכלים המובילים באותה תקופה, בהם - לצד קאופמן ואלחנני - גם ג'ניה אוורבורך, אריה שרון, יוסף נויפלד ואחרים. זהו אחד המכלולים המרהיבים של אדריכלות הסגנון הבינלאומי בארץ, ואולי גם המוזנח ביותר מביניהם.

את תשומת הלב המופנית בשנים האחרונות לחצי האי הירקוני יש לייחס בין השאר לפרויקט שיקומו של נמל תל אביב - אחד הפרויקטים המצליחים ביותר של התחדשות עירונית. חצי האי הירקוני מחולק בין כמה חברות ממשלתיות ועירוניות, מה שהקשה על גיבוש מתווה תכנוני כולל. עם זאת, ההצלחה של הנמל, הן ברמה הציבורית והן ברמה המסחרית, הבהירה כי גם בשטחו של יריד המזרח נדרש טיפול דומה. על העבודה הופקד האדריכל צדיק אליקים ממשרד אליקים אדריכלים, שהכין לראשונה תוכנית זמנית שתאפשר את שיקום המבנים והתשתיות במקום.

שטח היריד, על מכלול הביתנים שבו, אינו מוכרז לשימור, והוא מעין לאקונה ברשימת השימור העירונית. אולם גם ללא הגדרה חוקית מסודרת שומרו בשנתיים האחרונות כמה ביתנים, כמו ארמון "תוצרת חוץ" וביתן המכונות בקצה רחוב דיזנגוף. במקביל שוקמה כיכר פאלמר, כיכר הכניסה, עם תורני הדגלים ההיסטוריים, וגם פסל "הפועל העברי" צפוי לעבור בקרוב עבודות רסטורציה.

"בניגוד לנמל, ליריד יש ערך אדריכלי מובהק", אומר אליקים, "אבל מכיוון שהביתנים אינם נמצאים ברשימת השימור, אנחנו ממש במאבק. מצד אחד, לחברות ששולטות במקום הזה אין שום אינטרס לשמר, ומצד שני, דורשים מאתנו להביא את הביתנים לפעול באופן מסחרי כאשר המצב שלהם ממש מחפיר".

בניסיון להשליט מעט סדר בכאוס התכנוני והאסתטי במקום, חילק אליקים את היריד לשישה מתחמים, כל אחד מהם בעל אופי שונה, והסדיר את המעברים בין היריד לשטח הנמל. המטרה היא ליצור תמהיל מסודר יותר של שימושים, אף שגם בערב-הרב הקיים יש פוטנציאל עירוני לא ממומש.

ומה לגבי פיתוח עתידי של שטח היריד? אליקים מאמין כי יש לאסור כל בנייה חדשה במקום ולהשאיר את המתחם בדיוק כפי שנבנה ב-1934. "יריד המזרח ונמל תל אביב הם הנכסים הכי חשובים של היישוב היהודי בארץ ישראל", הוא אומר. "פעם אחת זו התעוזה של קומוץ אנשים להקים תערוכה שכל העולם מגיע אליה, ופעם שנייה זה המבצע הלאומי להקמת נמל עברי.

לקחת את שני הדברים האלה ולהפוך אותם לעוד שורה של מגדלים, שבסופו של דבר ישכנו לא יותר מ-1,000 בעלי אמצעים - זה משהו שלדעתי אסור לעשות".

בינתיים תוכניות הבנייה באתר מוקפאות, אולם בעיריית תל אביב מתכוונים בעתיד לקדם בינוי נוסף בממדים קטנים, שיהלום את השימושים השונים באתר. תמ"א 13, תוכנית מתאר ארצית שאוסרת בנייה במרחק של פחות מ-100 מטרים מחוף הים התיכון, מונעת לעת עתה את מרבית התכנון העתידי, אלא אם כן תצליח העירייה לשכנע אחרת. כך או כך, הן אליקים והן העירייה שותפים לחלום לשחזור ארמון "תוצרת הארץ". "אני חושב שיש כמה אייקונים שצריך לבחור במדויק ולשחזר אותם בלי בושה", מסכם אליקים, "זה בניין שתופס מקום חשוב בתודעה הקולקטיבית הישראלית, נקודת ציון היסטורית. צריך להתייחס אליו כמו לעבודת אמנות שאבדה".